

Opponensi vélemény Schein Gábor Füst Milán című, akadémiai nagydoktori fokozat elnyeréséért benyújtott monográfiájáról

Schein Gábor Füst Milán-monográfiája nemcsak terjedelmét tekintve nagyszabású munka, tétjeit tekintve is igen nagyívű, bár e tétek első látásra talán nem nyilvánvalóak. Látszólag egy aprólékos gonddal és elméleti igényességgel megírt szerzői életmű-monográfiát kapunk, ami természetesen önmagában is elegendő volna: hiánypótló munkát egy olyan életműről, amelynek jelentőségét és egyszersmind különösségét ugyan az irodalomtörténet számos alkalommal hangsúlyozta, ám ennek részletesebb magyarázatával, indoklásával már adós maradt. Ha ebből a nézőpontból olvassuk Schein munkáját, akkor sincs okunk csalódásra, hiszen a teljes életmű minden szegmense tárgyalásra kerül, s bár a tárgyalás követi a klasszikus kronologikus szerkezetet is, a struktúra fő ívét a műnemi kategóriák adják, a monográfia pedig a lehetőségek határáig igyekszik irodalomimmanens életmű-alakulástörténetet adni. Mindamellet ez nem valósul meg teljes következetességgel, hiszen a Füst-életmű bizonyos, sokat vitatott és az utóéletet is jelentősen befolyásoló jelenségei nemigen explikálhatóak anélkül, hogy a szövegek heteronóm törekvéseiről és kontextusáról tudomást ne vennénk, tekintve, hogy az életműben való elhelyezkedésük problematikussága épp e tendenciáknak köszönhető.

Vannak azonban a könyvnek más, kitérőnek nevezett fejezetei is, s ezek esetében talán nehezebb átlátni, hogyan kapcsolódnak a hosszú, Walter Benjamin, Lukács, Baudelaire, Hofmannstahl vagy Valéry nézeteit ütköztető, elemző szakaszok a monográfia gondolatmenetéhez, hiszen e részekben még csak utalás sem történik Füst művészetére. Több kritikus fel is róta ezt, de legalábbis (fenntartva, hogy mindamellet értékes és érdekes részletekről van szó) megkérdőjelezte létjogosultságukat a kötetben. Ha azonban figyelmesen olvassuk a monográfia vállalt feladatát kijelölő részeket, akkor az említett kitérők elnyerni látszanak szerepüket és értelmüket.

Schein Gábor ugyanis nem pusztán részleteiben vizsgálni és bemutatni kívánja Füst Milán művészetét, hanem e művészet irodalomtörténeti pozícióját szeretné radikálisan újraértelmezni – nevezetesen újratárgyalni a klasszikus modernség-késő modernség viszonyát a 20. századi magyar irodalomban. Ráadásul ez nem egyszerűen Füst „kánonbeli helyzetének” módosítását jelenti, hanem magának a kánonnak, mindenekelőtt a későmodern kánon elvi-szemléleti alapjainak újragondolását is. Mindehhez pedig vissza kell fejtenie számos olyan fogalmat, amely Füst művészetének leírásában értékhangsúlyokkal vissza-visszatér, például az objektív költészet, a maszk, az allegória, az ironia vagy az ornamentikusság fogalmait. Azért van erre szüksége, mert úgy látja, hogy Füst befogadástörténetét nagyrészt már maguk a leírására használt fogalmak gátolják, pontosabban

annak e fogalmak tisztázatlansága avagy eleve olyanfajta használati kötöttsége az oka, amely nem Füst művészetének leírásában, mint inkább bizonyos jellemzői kizárásában érdekelt. Holott, mint Schein hangsúlyozza, Füst nemcsak a Nyugat első nemzedéke és az avantgárd között tölt be fontos láncszemszerepet, hanem a Nyugat harmadik nemzedéke és a századközép alkotói felé vezető irányban is, az esetleges látszat ellenére sokkal inkább, mint például Kosztolányi vagy akár Babits. Azaz nemhogy integrálhatatlan, de egyenesen úgy tűnik, hogy kulcsfigura a magyar irodalmi modernség huszadik századi alakulástörténetében, méghozzá olyan kulcsfigura, akinek költészete „jelhasználati és nyelvszemléleti tendenciáival a leginkább alkalmas volt arra, hogy a késő modernség olyan eltérő és a saját koruk európai költészettörténeti alakulása felől is jól értelmezhető kezdeményezései, mint amilyen Weöres Sándoré vagy éppen Nemes Nagy Ágnesé volt, belőle merítsenek ösztönzést és rá tekintsenek vissza hagyománykeresésük során.” (65.)

Schein azonban, bár óvatosan, de még ennél is tovább tágítja a Füst jelentősége mellett érvelő szemléleti kereteket. Arra keresve a választ, hogy ha mindez így van, hogyan lehetséges mégis, hogy Füst életműve nem tudott a kánon stabil, jellegadó, középponti elemévé válni, beemeli a *traditio* fogalmát is a gondolatmenetbe, azt a fogalmat, melynek tárgyalására korábban már önálló kötetet szentelt. A hagyomány(ozódás) kétélű, a folyamatosság konstruálásának hangsúlyos átadási aktusai mögött törések sorozataként megragadható jellegét írja bele Füst költészetének rekonstruált műltszemléletébe. Az „archivált múltak idegenségének” (118.) belátása Füst számára lehetetlenné teszi az e múltak általi közvetlen önmegértést, vagyis a hagyományozódás lehetetlenségét állítja, az archaizáló beszédmód allegorikussára és pátosz, irónia és paródia közti ingadozása lehetetlenné teszi az identifikációt, „nem ölti magára a hagyomány arculatát” (uo.), ami mindenképp az irodalmi köznyelv erőteljes, bár első ránézésre nehezen azonosítható provokációja. Ebben az értelemben, emeli ki Schein, Füst poétikai eszközei megerősítik a modernség kritikai vonulatát (szemben a hagyományállítás afirmativitásával), lévén épp annak a messzire ható problémának a feltárásában érdekeltek, amely magának az irodalmi és társadalmi modernség magyar kulturális nyilvánosságba való integrálhatóságának, másként fogalmazva az irodalom kettészakadtságának kérdésével függ össze. Míg Babits, akinek művészetét Schein sok szempontból Füstével rokonnak tekinti, úgy válaszol erre a kihívásra, hogy igyekszik a – némi képzavarral élve – identitásképző afirmativitás kesztyűjét felvéve az esztétikai szféra törésmentes egységét, a művészi ihlet történeti folytonosságát, e történet megőrizhetőségét és felidézhetőségét felmutatni, és olyan alternatív, demitizált kulturális elbeszélést létrehozni, amely az irodalom szűk világán kívül is érvényesülne (118), Füst ezt nem teszi. Számára ugyanis a múlt (és az identitás) megragadásához segítségül hívott allegória ugyanabban az aktusban hajt végre felidézést és eltörlést, értelmetlenné (mert lehetetlenként értékeltté) téve a hagyomány megragadását és az általa megkísérelt identifikációt. De ez a poétikai-retorikai alapállás lesz az is, ami a Napló kapcsán a zsidó identifikáció

lehetetlenségéért, de legalábbis problematikuságáért felel. A hagyomány(ozódás) poétikailag kódolt problematikuságát ezért tarthatja Schein alkalmasnak arra is, „hogya általa mélyebben megértsük a magyar modernség szerkezeti tulajdonságait a nyugat-európai modernségek tükrében.” (119) Ez pedig, ha lehet, még tovább emeli a Füst-értelmezés tétjeit, s érthetővé teszi a fogalomvizsgáló és szakirodalom-újraértelmező kitérők irányait is.

Talán felvethető, hogy az ilyen tágra nyitott kontextus már túl nagy vállalás, ám, Schein Gábor nagyon átgondoltan választja meg azokat a fogalmakat, amelyek vizsgálata mentén kijelölhetőek és kezelhetőek e messzire vezető ívek. Mindamellet Füst eljárásainak középpontba emelése olyan kérdéseket is felvet, melyek talán még ennél is apokaliptikusabb távlatokhoz vezetnek, s ezt ironikus módon részben épp az az erőteljes szelekció eredményezi, aminek segítségével a monográfia Füst korszakos jelentősége mellett érvel. A fogalmak kijelölése ugyanis olyan módon történik, mely a modernség leírásának-megalkotásának egy meghatározott relevanciakritériumához kötődik. A felidézett szerzők (például Baudelaire, Benjamin, Jauss, stb.), pontosabban az általuk fémjelzett komplex fogalomértelmezések ugyanis természetesen nem képezik valamiféle „egyetlen lehetséges” irodalmi modernségfogalom kanonikus korpuszát, hanem pusztán egy meghatározott látens beszéldhelyzethez való csatlakozás miatt jelölődnek ki releváns értelmezési tartományként. Ez nyilván kirajzol bizonyos modernségértelmezéseket, ám (talán a monográfia autonóm pozíciójának erősítése érdekében) e döntés hátterét nem vagy csak részben tárja fel, bizonyos fokig újratermelve azt a fajta hagyományállító-kanonikus tendenciát, amelyet Füst művészetében mint lehetetlent, elvetettet mutat meg. Ismétlésül idézzük fel, hogy ez az elvetés volt a fő záloga annak, hogy Füstnél – és a neki sokat köszönhető Weöres Sándornál is – „a narratív metaforika (...) idézetként tűnik elő, olyan nyelvi horizontot alkotva, amely alatt a metafizikus hagyomány gondolatformái elsősorban nyelvi alakzatokként válnak láthatóvá”, s hogy emiatt meghaladhatóak (Weöresnél) a mitologizáló olvasat irányai is, középpontba sokkal inkább a nyelvek kanonizálhatatlan egymásmellettiségét, a textuális emlékezet nyitottságát és a vers eredendő szövegszerűségét állítva elélnk. (213.)

Itt érzékelnem vélek egy olyan vonulatot, amelyet ugyan a monográfia nem jelöl összefüggően, ám utal rá, s talán nem volna érdektelen tovább követni. Ha ugyanis elvetjük a transzcendens-mitologikus olvasást (és azt az univerzális elbeszélést, amely jelentést ad neki), akkor nincs, ami a jelölők játékát megakaszthatná. Ez azonban a prosopopeiának a könyvben többször is előkerülő alakzatát is más megvilágításba helyezi: a címzett csak pillanatnyi megtorpanás a folyamatban, s válasz nem remélhető tőle. A jelölő folyamat lezárhatatlansága az értelme(zhete)tlenséggel lesz ekvivalens, a szöveg a némaságba fut. Schein számos helyen idéz olyan részleteket, melyek a figyelemért folytatott küzdelemről és a figyelem elnyerésének reménytelenségéről szólnak, azt az élet zálogának állítva. Az igaz bíróhoz c. versben a figyelem „az anyák szörnyű mesterségeként”,

életadó és élet-elvevő képességüként aposztrofálódik, a Zsoltár című versben az isteni abszolútum szólíttatik meg hasonló módon, mint aki talán már nem ismer meg, s ezért hiába szólongatja a vers beszélője – ami viszont a beszélő elnémulását eredményezi („Uram, én nem tudom már szólani Hozzád! / néma lettem én s a szívem nem talál), de más ódáiban is megtaláljuk ugyanezt az alaphelyzetet. A megszólítás/megszólíttatás, a figyelem elnyerése ily módon a legszorosabban kapcsolódik a Schein Gábor általa modernség poétikai alaptendenciái közé sorolt ambivalenciákhoz, s akár azt is mondhatjuk, hogy Füst sajátos határpozíciója lényegében e kérdések következetes képviselétéből adódik. A némaság határára érkezve (valahová a József Attila-i homokos síkra illetve a semmi ágára) a beszéd értelemnélkülisége, célnélkülisége mutatódik fel, ahogyan a Panasz c. versből idézi Schein: „Minek van hangom, nem tudod? / Mint aki kincses zsákkal jár és folyvást elveszít belőle – s mindhiába... / Senkinek se kell a kincs... így jártam én. Oh végtelen a lét és tárgytalan!” (237.)

Bár explicit módon nem teremődik kapcsolat a két hely között, úgy gondolom, hogy a prózák tárgyalásánál is fontos szerepet játszik a monográfia gondolatmenetében ez a kérdés. Schein Füst prózapoétikai újításai jelentőségének alátámasztására felidézi, hogy a modern európai próza élvonalának képviselői (Joyce, Virginia Woolf, Musil és Kafka említődnek) osztoznak abban, hogy „a valóság fogalma nem objektíven adott, hanem tudati eredetű”, s ezt az eredendő ismeretelméleti problémát alapvető poétikai problémaként kezdenek kezelni, amennyiben a valóságot narratív jellegűnek (tehát konstruálnak és a tudat által adottnak) ismerik el (429). Abban nem feltétlenül értek egyet a szerzővel, illetve legalábbis túl gyors és általánosító következtetésnek érzem, hogy az idézett szerzők „a tudatot bár többnyelvűnek és nyitottnak, alapvetően mégis egységnek feltételezték” volna, s hogy „a tudat problémája a modern regényt elsősorban térproblémaként foglalkoztatta” volna (többek közt, kiragadott példaként, Woolf Hullámok című regényére gondolva, ahol elég nehéznek tűnik számomra a fenti kijelentést értelmezni). Az ismeretelméleti és a narratológiai mozzanat kapcsolatának kiemelését viszont alapvető jelentőségűnek és Füst Milán prózai műveire nézve is nagyon informatívnak gondolom.

Schein Gábor idézi a magánynak és az otthontalanságnak a képét Füst A mester én vagyok c. művéből, ahol a női fokalizátor a „valódi találkozás” lehetetlenségéről és így a felismeretlenségben/felismerhetetlenségben maradásról szólva, a némaságba és láthatatlanságba csúszva lényegében az emberi állapotból csúszik ki: „mint vad az erdőn: úgy akarok élni, semmire sem számítok, csakis a föld van a lábam alatt és az ég felettem, minden másban pedig elhagyott vagyok” (455-456). Az otthontalanság érzése, ahogy erre Schein részletesen kitér, központi eleme A feleségem történetének, sőt bizonyos értelemben a Naplónak is (amikor a zsidósághoz sem tartozásról, sehová sem tartozásról van szó), ám hogy ezt egyszerűen „a testi én helyhez való odatartozásának elvesztéseként” (469) írhatnánk le, azzal kapcsolatban ismét kétségeim vannak. Inkább azzal tudnék

egyetérteni, hogy a narratív módon megképződő testi én leválasztottként „éli meg” önmagát, és „vágynak” arra, hogy megszűnjön ez a leválasztottsága, ám arra nézve nincs adatunk, hogy létezett-e olyan állapota, amikor helyhez tartozott (mint ahogy arról sincs – ám ez már a kérdés ismeretelméleti aspektusához tartozik –, hogy nem egyszerűen egy tudati *misreading* áldozata-e a kérdéses én, azé a félreolvasásé, amelynek következtében identitásának fókuszát önmagán kívül, a másikon keresi). A Fülephez írott levélnek a regény helyviszonyairól szóló, Schein által idézett részletében például kifejezetten arról van szó, hogy ilyen odatartozás soha nem volt adott (s érdekes lenne ezt összeolvasni a Naplónak az anyához való viszonyról szóló részleteivel is akár). Azért is érzem fontosnak ezt az apró módosítást, mert Schein hangsúlyozottan „vagyírás-ként és vágyolvasás-ként” beszél a feleségem történetéről, s ennek véleményem szerint sokkal jobban megfelelne egy ilyen értelmezés.

Konklúzió:

Schein Gábor Füst Milánról írott monográfiája olyan összefoglalását nyújtja Füst Milán életművének, mely nem elégszik meg egy monográfia szokásos feladatkörével, hanem célul tűzi ki annak a háttérnek a feltérképezését is, amely Füst Milán fogadtatástörténetének felemás voltáért felelős lehet. E kutatás során hipotézisként egyrészt felveti, hogy Füst Milán munkássága jóval nagyobb jelentőségű a magyar irodalmi modernség alakulástörténete szempontjából, mint azt az irodalomtörténeti gondolkodásunk feltételezte; másrészt azt is, hogy Füst Milán viszonylagos háttérbe szorulásának vizsgálata a magyar irodalmi modernség történetére nézve is roppant jelentős tanulságokat hordoz.

A kanonikus mozgások értelmezését nem a kritikai elméletek felől, az irodalmi nyilvánosság mikrohatalmi viszonyainak elemzése segítségével végzi, hanem a – vélhetően – Füst eddigi irodalomtörténeti pozíciójáért felelős értékelő és kontextualizáló fogalmak elemzése révén. Ennek során részletesen feltárja azt az irodalomelméleti közeget, ahonnan ezek a fogalmak származnak, és a primer forrásokhoz viszonyítva rendezi újra a Füst Milán körül kialakult diszkurzust.

Könyve nagy jelentőségű, számos új eredményt tartalmazó, ám az eddigi szakirodalom meglátásait is új megközelítéssel tárgyaló alpmű. Szerkezete a hatalmas terjedelem ellenére jól áttekinthető, stílusa kiérlelt és jól követhető szöveget eredményezett. A munka akadémiai nagydoktori fokozat megszerzésére messzemenően alkalmas, a fokozat odaítélését mindenképpen javaslom.

Dr. habil. Rákai Orsolya

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Budapest, 2019. március 27.